

Naglasna podoba privezno-pridevnega pregibanja v knjižni slovenščini

Vlado Nartnik

Naglas je sestavni del pregibanja, kakor ga najprej razkriva razmerje med kakovostnim prislovom bližnjimi privezi (predikativi) ter bolj samosvojimi kakovostnimi pridevniki srednjega praspola. Iz srednjega praspola se nato izvajajo tudi pridevne oblike srednjega, ženskega in moškega spola.

Stress is a constituent element of the inflectional system, as first revealed by the relation between predicatives resembling qualitative adverbs /type kakó (je)/ and the more idiosyncratic qualitative adjectives of neuter proto-gender. Later neuter, masculine and feminine adjectival forms derive from this neuter proto-gender.

Naglas je sestavni del besedotvorno-oblikotvornega pregibanja, kakor ga razkriva razmerje med kakovostnimi (predikativi oziroma) privezi, ki se še krijejo s kakovostnimi prislovi,¹ ter bolj samosvojimi kakovostnimi pridevniki. Imenovano privezno-pridevno razmerje² naj ponazorita odgovora na vzporedje iskalnih vprašanj:

Privezi	Pridevniki srednjega praspola
Kakó je?	Kákšno je kàj?
Takó ali drugáče:	Tákšno ali drugáčno:
dôbro ali slabó.	dôbro ali slabó.

Vzporedje zaimkov in imen v vprašanjih in odgovorih kaže, kako besedni obrati s kakovostnimi privezi kakó – takó – drugáče – dôbro – slabó predhajajo besednim obratom s kakovostnimi pridevniki kákšno – tákšno – drugáčno – dôbro – slabó tako naglasno kakor besedotvorno. Zato ima pridevni srednji praspol tipa kákšno – kólikšno – katéro – čigávo oblikotvorno prednost tudi pred pridevnim moškim spolom tipa kákšên – kólikšên - katéri – čigáv v nadaljnjih odgovorih na četvera

¹ JAKOPIN, F., Slovnica ruskega knjižnega jezika, Ljubljana 1968, 334.

² URBANČIČ, B. – HAUSER, P. – JEDLIČKA, A., Češčina, Ljubljana 1997, 75 in 123.

stvarno-osebna vprašanja, na kakovostni vprašanji z iskalnim zaimkom kákšno - kákšën, na kolikostni vprašanji z iskalnim zaimkom kólikšno - kólikšën, na vrstilni vprašanji z iskalnim zaimkom katéro - katéri in na svojilni vprašanji z iskalnim zaimkom čigávo - čigáv.³

Kákšno je kàj? – Eno je dôbro, drúgo pa slabó.
 Kólikšno je kàj? – Eno je velíko, drúgo pa màjhno.
 Katéro je kàj? – Eno je dôbro, drúgo pa slábo.
 Čigávo je kaj? – Eno je svôje, drúgo pa túje.

Kákšën je kdó? – Edeñ je dôber, drúgi pa sláb.
 Kólikšën je kdó? – Edeñ je vèlik, drúgi pa màjhëñ.
 Katéri je kdó? – Edeñ je dôbri, drúgi pa slábi.
 Čigáv je kdó? – Edeñ je svój, drúgi pa túj.

V teh odgovorih izstopa protistava kakovosti in vrstilstnosti tako, da ji je protistava kolikosti in svojilnosti kvečjemu dopolnilo. Pri naglasnem navezovanju na odgovora s privezi dôbro in slabó je namreč ustrezno pridevno ime srednjega praspola ednine kakovostna oksitonična oblika slabó nasproti vrstilni paroksitonični obliki slábo, ki je kot taka blizu obojni paroksitonični obliki dôbro. Ker je kakovostnih oksitoničnih oblik kar nekaj, jih je primerno naštet v naslednjem zaporedju:

čístó > čísto: gniló ..., krívó ..., živó ..., bridkó ..., šibkó ...; dragó ..., mladó ..., nagó ..., planó..., radó ..., slabó ..., slanó ..., staró ...,glasnó ..., hladnó ..., kalnó ..., kasnó ..., lahkó ..., lahnó ..., mastnó ..., plašnó ..., prašnó ..., ravnó ..., sladkó ..., strašnó ..., tankó ...; hudó ..., ljubó ..., pustó ..., suhó...

Za našteto skupino so značilni krajni zložniki í – á – ú vrstilnih paroksitoničnih oblik.⁴ Ustrezni vmesni zložniki é - ó in ê – ô oblikujejo nadaljnji dve skupini:

bledó > blédo: celó ..., lenó ..., lepó ..., slepó ..., srepó ..., svetó ..., zvestó ...; gostó ..., grobó..., ostró ...

teščè > tēšče: grenkó ..., krepkó ..., lestnó ..., medló ..., mehko ..., plehkó ..., svetló ..., temnó ..., tesnó ..., težkó ..., vedró ..., željnó ...; bosó ..., goló ..., hromó ..., noró ..., novó ..., prostó ..., skopó ..., topó ..., drobnó ..., gnojnó ..., gorkó ..., hodnó ..., krotkó..., močnó ..., mokró ..., potnó ..., rosnó..., skočnó ..., topló ..., voljnó ...

³ NARTNIK, V., Dinamika oblikoslovnega naglasa v povojnih priročnikih za knjižno slovenščino, v: Jezik in čas, Ljubljana 1996, 322.

⁴ NARTNIK, V., Med fonemi in sindemi, Slava II (1987/88)/1, 80 in 81.

Široka vmesna zložnika ê – ô vrstilnih paroksitoničnih oblik sta nekoliko posebna v tem, da se še naprej ožita v stalnih predložnih zvezah tipa:⁵

teščê >	têšče >	na téšče
mehkó >	mêhko >	do méhkega
tesnó >	têsno >	na têsnem

Posebno skupino oblikujeta nato srednja dva zložnika è – ô:

gerdó > gèrdo: čvèrstó ..., stèrnmó ..., tèrdó ..., bèrdkó ..., bèrhkó ..., dèrsnó ..., mèrtvó ..., skèrbnó ..., stèrnmnó ..., tèrpkó ...; bôlnó ..., dôlgó ..., dôlžnó ..., pòlnó ..., sòlznó ...

Stalno oksitoničen pa je par:⁶

zlò = zlò: -šlò ...

Obojna ali vsaj vrstilna paroksitonična praspolnost je sicer podlaga za večji del srednjemu praspolu sledečega trospolnega pregibanja:

Srednji praspol	Srednji spol	Ženski spol	Moški spol
dôbro dôbro	dôbro dôbro	dôbra dôbra	dóber dôbri
slábó slábo	slábo slábo	slába slába	sláb slábi
tó(le) onó	tó(le) onó	tá(le) oná	tá(le) oní
zlò zlò	zlò zlò	zlà zlà	zèl zli

Na posamostaljeno vrstilno paroksitoničnost se mimogrede navezujejo tudi resnični ter možni zloženi samostalniki:⁷

Vrstilni samostalniki

Zloženi samostalniki

Kdó dôbro ali slábo déla? >
Kóliko jih tó dela? >

Kdó je dobrodélnik ali slabodélnik?
Kóliko je todélnikov?

⁵ Slovenski pravopis, Ljubljana 1962, 78 in 79.

⁶ Slovar slovenskega knjižnega jezika V, Ljubljana 1991, 582 in 860.

⁷ BREZNIK, A., Jezikoslovne razprave, Ljubljana 1982, 331.

Manjši del srednjemu praspolu sledečega trispolnega pregibanja spet kaže, kako se načelno nevrstilne oblike moškega spola zrcalno protistavljajo celo začetnim prislovom⁸ in ne šele privezom:

Prislovi	Pridevniki moškega spola
Kdó dôbro ali slabó déla? > Kóliko jih takó déla?>	Kdó je dóber ali sláb délavec? Kóliko je tákšnih délavcev?

Težavne načelno nevrstilne moške oblike za imenovalnik pa tudi tožilnik ednine je pri tem treba posebej naštet⁹:

témno > temán:	šíbko ...; grênkno ..., krêpkno ..., mêhkno ..., svêtlo ..., têžko ..., žêljno ...; drôbno ..., gnôjno ..., gôrko ..., krôtko ..., môčno ..., pôtno ..., rósno ..., vóljno ...; stêrmno ...; bôjno ..., dôljno ..., sôljno ...
síto > sit:	-éče ...; -êno ..., têšče ...; -álo ..., (po)znáno ..., pijáno ..., -(lj)áto ..., -(lj)ávo ..., -glávo ..., plávo ..., zdrávo ..., domáče ..., náše ..., váše ..., rádo ..., slábo ..., stáro ...; ôno ...; -ôko ..., nôvo ..., gôlo ..., hrômo ..., nôro ..., prôsto ..., tôpo ...; -óvo ...
tó(1e) > tá(1e)	
zlò > zèl:	-šlò ..., vsè ...
velíko > vèlik:	debélo ...; -zorélo ..., -bolélo ..., -gorélo..., -norélo ..., (po)rojèno ...
vêdro > véder:	-têklo ..., -lêglo ...; bôso ..., skôpo ..., môje ..., tvôje ..., (samo)svôje ...; dôbro..., môkro ..., -nemôglo ..., -sôplo ..., tôplo ...

Ob naštetih moških oblikah je naposled treba imenovati še izjeme, kakor so:

čigávo > čigáv:	onegávo ..., kervávo ...; zaspálo ..., tálo ..., zálo ...
êno > êden:	nobêno ...

⁸ VIDOVIČ-MUHA, A., Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zložen, Ljubljana 1988, 67 in 98.

⁹ TOPORIŠIČ, J., Slovenska slovnica, Maribor 1984, 257 in 258.

S tem da sta obliki êden in nobêden zamejeni na samostalno rabo:¹⁰

En čöln je prispél pravočasno in êden ní.

Stress Pattern in the Inflectional System of Predicative Adjectives in Literary Slovene

Stress is a constituent element of the lexico-morphological inflectional system, as first revealed by the relation between predicatives resembling qualitative adverbs /type kakó (je)/ and the more idiosyncratic qualitative adjectives of type kákšno (je kàj). For that reason, the adjectival neuter proto-gender of type kákšno – slabó has a morphological priority over the adjectival (neuter, feminine and) masculine gender of type (kákšno, kákšna) kákšën – (slábo, slába) slàb.

¹⁰ PERLMUTTER, D. M. – OREŠNIK, J., Razlaganje sintaktičnih posebnosti, Ljubljana 1973, 30.